

JAN RYCHLÍK

Kárpátalja és Csehszlovákia 1918–1919-ben*

Ausztria–Magyarország felbomlása és Kárpátalja

A Monarchia kapitulációjának és Magyarország teljes önállósodásának nem volt közvetlen hatása Kárpátaljára. A Nemzeti Bizottság 1918. október 28-i prágai kiáltványa a csehszlovák állam megalapításáról nem utalt Kárpátaljára, mint ahogyan a Szlovák Nemzeti Tanács turócszentmártoni deklarációja sem, amelyet két nappal később fogadtak el. Így a terület Magyarország része maradt, legalábbis jogi értelemben.

Október–november fordulóján Szlovákiához hasonlóan Kárpátalján is egész sor népi zendülés tört ki, amelyek során gazdagabb polgárokat, főleg a helyi zsidóság tagjait támadták meg és rabolták ki. A zavargások elkövetői gyakran leszerelt vagy dezertált katonák voltak, akik a frontról hazahozták a fegyverüket. E zendülések felbomlasztották a régi magyar államapparátust, mert az államhatalom képviselői (közjegyzők, magyar csendőrök) zömmel elmenekültek, vagy elüldözték őket. Ezeknek az elemi erejű zendüléseknek a legtöbb esetben nem volt politikai programja, helyenként azonban spontán módon helyi tanácsok alakultak az orosz szovjetek mintájára, amelyek igyekeztek újjászervezni a közéletet. Néhány községben és városban e tanácsok határozott nemzeti és szociális programmal rendelkeztek. A tanácsok politikai és nemzeti törekvései jelentősen különböztek. Ott, ahol a magyar lakosság többségben volt, már október végén magyar nemzeti gárdák és helyi magyar tanácsok jöttek létre, amelyek a budapesti Magyar Nemzeti Tanácsnak rendelték alá magukat. A nemzetőrségek egyes esetekben kísérletet tettek arra, hogy a zavargások után néhány nappal legalább részben helyreállítsák a közrendet.¹

A régebbi szakirodalomban a tanácsok létrehozását az 1917-es két orosz forradalommal hozták összefüggésbe. Arról azonban, hogy milyen mértékben gyakorolt hatást a bolsevik forradalom és az orosz helyzet ténylegesen a lakosságra, nem lehet bizonyosat állítani, annak ellenére sem, hogy a hazatérő katonák és kiszabadult hadifoglyok valóban hoztak róla híreket. A szovjet történetírás természetesen túlbecsülte az orosz forradalom befolyását, és a spontán zendüléseket és fosztogatásokat teljesen tévesen valamilyen társadalmi forradalom kísérletének állította be. Másrészről nem lehet tagadni, hogy az oroszországi viszonyok és főleg a bolsevikoknak a magántulajdon kisajátítására irányuló radikális lépései jelentős visszhangot váltottak ki Kárpátalján. Határozottan cáfolható viszont, hogy az orosz forradalom lett volna az egyetlen inspiráció. A magyar tanácsok például nyilvánvalóan a budapesti őszirózsás forradalom hatására jöttek létre, az ukrán irányzatú tanácsokat pedig a szomszédos Galícia eseményei befolyásolták.

* A fordítás az alábbi kiadás alapján készült: Rychlík, Jan – Rychlíková, Magdaléna: *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016. 38–54.

¹ Az alsókalocsai 1918 végi spontán zavargás találó irodalmi leírását adja Ivan Olbracht regénye. Lásd: Olbracht, Ivan: *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha, 1967. 28–36. (22. kiadás. Első kiadás: 1933.)

A budapesti kormány arra törekedett, hogy politikai megoldást, de mindenekelőtt valamilyen *modus vivendi* találjon a helyi magyar elitekkel. 1918 novemberének elején, vagyis már a csehszlovák állam formális kikiáltása után Kárpátalja és Kelet-Szlovákia területén a ruszin lakosságot képviselő nemzeti tanácsok alakultak, mindegyik eltérő programmal és orientációval. A szakirodalom nem egységes a pontos dátumok kapcsán. November 5-én Ungváron összeültek a ruszin értelmiség képviselői, és Papp Antal görögkatolikus püspök felhívására elhatározták egy ruszin bizottság megalakítását.² 1918. november 9-én³ Ungváron került sor arra a nyilvános gyűlésre, ahol – ismét Papp püspök kezdeményezésére – létrejött a Magyarországi Rutének Néptanácsa. Elnöke Szabó Simon (1863–1929) kanonok, az ungvári görögkatolikus papi szeminárium dogmatika- és filozófiaprofesszora lett, aki a ruszinok orosz nyelvi és nemzeti orientációjának híve volt. Titkárrá Volosin Avgusztin (1874–1944) görögkatolikus papot és az ungvári görögkatolikus tanítói szeminárium rektorát, az ukrán nyelvi és nemzeti orientáció későbbi hívét választották.⁴ A 35 tagú tanácsban⁵ ott találunk egy egész sor olyan személyiséget, akik Kárpátalja két világháború közötti politikai és kulturális életében szerepet játszottak, például Kaminszki Józsefet (1878–1944)⁶ vagy Szabó Eumént (1859–1934).⁷ A Néptanács kidolgozott egy memorandumot a történelmi magyar állam fenntartására, amelyben azonban a ruszinoknak ugyanazon jogokkal kell rendelkezniük, mint más népeknek. A memorandum követelése a kulturális és oktatási autonómiára korlátozódtak, vagyis ruszin iskolák építésére, amelyek részére a budapesti Oktatási Minisztériumban külön osztályt kell létesíteni, a budapesti egyetemen ruszin nyelvi tanszéket kell felállítani, a kárpátaljai görögkatolikus egyháznak pedig autonómiát kell kapnia. Máramaros, Ung, Bereg és Ugocsa megyéknek a ruszinok közül származó helyi hivatalnokok kezében kell lennie. Emellett gazdasági reformokat is követeltek. A memorandumot Szabó Simon adta át Budapesten, s a ruszin követelésekről tárgyalt Károlyi Mihály miniszterelnökkel és Jászi Oszkár nemzetiségi miniszterrel. A követelések mérsékeltek voltak, és a Károlyi-kormány teljesíteni akarta azokat.⁸

Csaknem egyidejűleg a Magyarországi Rutének Néptanácsának ungvári létrehozásával megalakult néhány további tanács is, sokkal radikálisabb programmal. 1918. november 8-án Ólublón létrejött a Ruszin Nemzeti Tanács az eredetileg inkább ukrán orientációjú Emilian Nevický vezetésével. Ez november 19-én Eperjesre helyezte át székhelyét, ahol a vezetést az Anton Beszkid körüli ruszofilek csoportja vette át. 1918. december 21-én ez a nemzeti tanács egyesült a Lemkók Orosz Tanácsával, amelyet Andrej Gagatko és Dmitrij Viszlocki vezetett, és ekkor átnevezték Kárpátorosz Nemzeti Tanácsá. November 8-án jött létre az ukrán irányultságú Ruszka Nemzeti Tanács Kőrösmezőn. Ez a tanács, amelynek élére a fiatal jogász, Sztepan Klocsurak (1895–1980) került, a Nyugat-Ukrán Népköztársaság felé orientálódott. A kőrösmezői nemzeti tanács „központi igazgatóságot”, tehát valamiféle

² Švorc, Peter: *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946*. Praha, 2006. 36.; Puskas, Andrej: *Civilizacija ili varvarstvo? Zakarpatye 1918–1945*. Moszkva, 2006. 29.

³ Pop, Ivan: *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005. 278.; Krempa, Ivan: *Připojení Zakarpatské Ukrajiny k Československu*. Československý časopis historický, vol. 26. (1978) No. 5. 715.; Rázek, Miroslav: *Okupace Zakarpatské Ukrajiny československým vojskem na jaře 1919*. Historie a vojenství, vol. 9. (1960) No. 1. 54.

⁴ Lásd: *Enciklopedija isztorii ta kultury karpatszkich rusziniv*. Uzsgorod, 2010. 98–100., 675

⁵ Puskas: *Civilizacija ili varvarstvo*, 29.

⁶ *Enciklopedija isztorii ta kultury karpatszkich rusziniv*, 306.

⁷ *Enciklopedija isztorii ta kultury karpatszkich rusziniv*, 673.

⁸ Puskas: *Civilizacija ili varvarstvo*, 29.; Pop: *Dějiny Podkarpatské Rusi*, 279.

kormányt választott, és volt katonákból létrehozott egy saját hucul milíciát, amely fenntartotta a közrendet.⁹ November 17-én Huszton alakult meg az ukranofil Nemzeti Tanács Julij Brascsajko elnöksége alatt, amely az Ukrajnával való egyesülés mellett szólalt fel. December 8-án jött létre a Kárpátorosz Nemzeti Tanács Szolván, amelynek elnöke Mihail Komarnyickij lett. A tanács elítélte az ungvári Magyarországi Rutének Néptanácsa magyarbarát tevékenységét, és az Ukrajnával való egyesülésre szólított fel.¹⁰

Habár a budapesti kormány hivatalosan egyik fent említett tanácsot sem ismerte el a helyi lakosság képviselőjeként, a tény, hogy a legtöbb ilyen tanács a történelmi Magyarország integritása, illetve a Magyarországon belül maradás ellen szólalt fel, nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Ezért a kormány külön tárcát hozott létre a ruszin ügyek intézésére, amelynek élére a ruszin származású Szabó Oresztet, a belügyminisztérium korábbi államtitkárát állították.¹¹ 1918. december 10-re Szabó összehívott Budapestre egy úgynevezett ruszin kongresszust. A ruszinok gyűlésén az egyes nemzeti tanácsok képviselői vettek részt, s Szabó szándékai szerint a tanácskozásnak a ruszinok Magyarországon belül maradása mellett kellett volna állást foglalnia, saját autonómia alapján. A magyarbarát küldöttek valóban előterjesztettek egy ilyen kiáltványt, de az ukranofil küldöttek (Brascsajko, Mikola Dolinaj, Klocsurak) ezt elutasították, és követelték az Ukrajnához csatolást. Brascsajko határozottan visszautasította azt a gondolatot, hogy a ruszinok sorsáról egy budapesti kongresszus tárgyaljon, és új gyűlést követelt, hazai földön.¹² A kongresszus eredménytelenül zárult. A máramarosi ukranofil aktivisták december 18-án Máramarosszigeten ültek össze, és újabb nemzeti tanácsot választottak (Máramarosi Ruszka Nemzeti Tanács) Mihail Brascsajko, Julij fivére elnöksége alatt. A tanács kiáltványt adott ki, követelve a Nyugat-Ukrán Népközsággal való egyesülést.¹³

A Károlyi-kormány ekkor egy utolsó kísérletet tett arra, hogy a ruszinokat Magyarországon belül tartsa. Az 1918. évi X. néptörvénnyel december 21-én Ruszka Krajna¹⁴ néven autonóm tartomány létesült. Élére a kormány által kinevezett kormányzó került. A tartománynak saját törvényhozó szerve – ruszin nemzetgyűlés – kellett legyen, amely dönt a kulturális, oktatási, vallási, nyelvi és belső közigazgatási ügyekben. A kormányzó és a nemzetgyűlés székhelye Munkács lett. Egyéb ügyekben a magyar parlamentnek volt törvényhozó hatalma Budapesten.¹⁵ A gond az volt, hogy a tartomány határait nem húzták meg, ami a gyakorlatban nehezen megoldható problémákat okozott volna. Egyidejűleg a magyar kormány a hatalmi beavatkozás mellett döntött. December 22-én a Felső-Tisza völgyébe ma-

⁹ A kőrösmezői nemzeti tanács tevékenységéről Sztepan Klocsurak (1895–1980) írt visszaemlékezésében, amelyet először az USA-ban adtak ki 1978-ban „*Strive for Freedom*” alcímmel. Ukránul: Klocsurak, Sztepan: *Do volí*. Uzshorod, 2009. A nemzeti tanács tagjainak listáját (42 fő) lásd: uo. 101–102.

¹⁰ Pop: *Dějiny Podkarpatské Rusi*, 280.; Puskas: *Civilizacija ili varvarstvo*, 39.

¹¹ Lásd: *Enciklopedija isztorii ta kultury karpatskich rusziniv*, 675.

¹² Klocsurak: *Do volí*, 108–109.

¹³ Klocsurak: *Do volí*, 112–114.

¹⁴ A cseh és szlovák környezetben a két háború között a „*Ruská krajina*” nevet használták, habár a ruszin *krajna* kifejezésnek némiképp sajátos jelentése is volt: a magyar állam északkeleti határmenti periférikus területét értették alatta. E tényre Peter Švorc hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök.

¹⁵ Raušer, Alois: *Připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice*. In: Zatloukal, Jaroslav (ed.): *Podkarpatská Rus. Otázky politické, hospodářské, sociální historické*. Bratislava 1936. 64.

gyar csapatokat küldtek, amelyek megszállták Rahót és Kőrösmezőt. A magyar csapatokkal együtt erre a területre visszatért a magyar közigazgatás és a csendőrség is.¹⁶

A magyar közigazgatás Kőrösmezőn nem tartott sokáig. 1919. január 5-én a nemzeti tanács felkelésre hívta fel Kőrösmezőt és környékét. Január 9-én a nemzeti tanács kihirdette a Hucul Köztársaságot, és gyorsan felállított fegyveres erejével kiűzte a gyenge magyar egységeket a városból. Később, amikor Husztról olyan hírek érkeztek, hogy a román hadsereg megkísérli elfoglalni Máramaros megyét, a hucul milícia (megerősítve a Nyugat-Ukrán Népköztársaság Kolomijából kiküldött egységeivel) útnak indult a Tisza mentén. Január 15-én sikerült elfoglalniuk Rahó városát, a Visó torkolatát és a Tisza völgyét egészen Nagybocskóig. Onnan a következő napokban a „huculok” bevonultak Máramarosszigetre azzal a céllal, hogy tovább menetelnek Husztra. Hamarosan azonban erős román egységekbe ütköztek, és vissza kellett vonulniuk. Ennek fő oka a Nyugat-Ukrán Népköztársaságból érkezett önkéntesek kivonása volt, akik visszatértek Kelet-Galíciába. Ennek politikai háttere volt: a sztanyiszlavovi ukrán kormány igyekezett baráti kapcsolatot létesíteni Romániával és meggátolni egy lehetséges lengyel–román szövetséget. Ezért rendelte el kárpátaljai alakulatainak, hogy ne harcoljanak a románokkal, és vonuljanak ki.

A kivonuló hucul milícia sarkában a román egységek előrenyomultak a Tisza mentén, és január 20-ig egészen Kőrösmezőig megszállták az egész területet. A hucul köztársaságot felszámolták, a kőrösmezői nemzeti tanács illegálisba vonult. A „központi igazgatóság” tagjai és a hucul milícia harcosainak egy része Galíciába menekült, és ideiglenes menedéket kapott a Nyugat-Ukrán Népköztársaság területén.¹⁷

1918 végén Edvard Beneš csehszlovák külügyminiszter közbelépésére az antant teljhatalmú budapesti megbízottja Károlynak átadott egy jegyzéket, amelyben követelték, hogy a magyar hadsereg vonuljon új demarkációs vonal mögé a Duna, az Ipoly és az Ung mentén. Így december végéig a csehszlovák csapatok megszállták Szlovákiát, és 1919. január 12-én a csehszlovák egységek bevonultak Ungvárra.¹⁸ Konkrétan az olasz légionáriusok 6. hadosztályának 31. ezredéről volt szó. Az egész hadosztály feladata Szlovákia keleti határainak biztosítása volt, amit sikeresen teljesített is.¹⁹ Január 15-én a csapatok eljutottak az Ung vonaláig.²⁰ Itt megálltak, mert Kárpátalja sorsáról az antant államok még nem döntöttek.²¹

A csehszlovák kormány politikai szándéka az volt, hogy megszerezze az egyes nemzeti tanácsok egyetértését Kárpátalja Csehszlovákiához csatolásáról, mert egy ilyen támogatásnak sokkal nagyobb súlya lett volna a békekonferencián, mint pusztán az amerikai ruszinok egyetértése. Ezért Ungvárra küldték Ferdinand Písecký századost, Milan Rastislav Štefánik tábornok korábbi hadsegédjét, hogy tájékoztassa a helyi képviselőket Amerikában élő honfitársaik akciójáról.²² Písecký küldetése részben eredményes volt. Csehszlovákia mellett el-

¹⁶ Klocsurak: *Do volí*, 119.

¹⁷ Klocsurak: *Do volí*, 136–145.

¹⁸ Krofta, Kamil: *Podkarpatská Rus a Československo*. Praha, 1935. (2., változatlan kiadás: Praha, 1995.) 33. Ivan Pop azt írja, hogy Ungvárt 1919. január 12-én foglalták el (Pop: *Dějiny Podkarpatské Rusi*, 289.), a Csehszlovákia hadtörténete című munkában január 13. szerepel. Lásd: Klučina, Petr et al.: *Vojenské dějiny Československa*. Díl III. (1918–1939). Praha, 1987. 49.

¹⁹ Klučina: *Vojenské dějiny Československa*, 49.

²⁰ Raušer: *Připojení Podkarpatské Rusi*, 69.

²¹ Ungvár elfoglalásáról lásd: Krempa: *Připojení Zakarpatské Ukrajiny*, 716.; Rázek: *Okupace Zakarpatské Ukrajiny*, 55.

²² Krofta, Kamil: *Čechoslováci a Podkarpatská Rus*. (Különlenyomat a *Podkarpatská Rus* című évkönyvből.) Bratislava, 1936. 8.

sőként az Anton Beszkid (későbbi kárpátaljai kormányzó) által vezetett eperjesi Kárpátorosz Nemzeti Tanács szólalt fel 1918. december 31-én. Beszkid megértette, hogy nem lehetséges az egész területet Oroszországhoz csatolni. Világos volt számára, hogy még ha a bolsevik rezsim el is bukna Oroszországban, és az orosz állam valamilyen módon uralná Galíciát és akár még Kárpátalját is, Kelet-Szlovákia és Eperjes Oroszországhoz csatolása nem nyerné el az ottani szlovák többség támogatását. Ha a kelet-szlovákiai és a kárpátaljai ruszinok (az ő felfogásában: oroszok) egy állam határain belül kell hogy maradjanak, akkor – Magyarország elutasítása után – ilyen állam már csak Csehszlovákia lehet. A Kárpátorosz Nemzeti Tanács döntésében játszott szerepét az is befolyásolhatta, hogy Eperjes ekkor már a csehszlovák hadsereg ellenőrzése alatt állt, amely meg tudta védeni a várost a magyaroktól.²³ Ugyanekkor zajlott le a fordulat az szolvai ukranofil nemzeti tanácsban is. Komarnyickij ugyan nem mondott le az ukrán orientációról, de tartalékmegoldásként nem zárta ki a Csehszlovákiához való csatlakozást sem. Komarnyickij nemzeti tanácsa ezért tárgyalni kezdett Milan Hodža budapesti csehszlovák küldötttel, akihez nagy létszámú delegációt küldött.²⁴ Ennek ellenére Píseckýnek nem sikerült a legerősebb ukranofil nemzeti tanács, a huszti megnyerése. Ez a tanács 1919. január 21-én Huszton nagy népgyűlést rendezett, amely Kárpátaljának a Nyugat-Ukrán Népköztársasággal való egyesülése mellett lépett fel.

Kárpátalja kérdése mint nemzetközi probléma

Kárpátalja sorsát a párizsi békekonferenciának kellett eldöntenie. Tomáš G. Masaryk köztársasági elnök kezdeményezésére a békekonferenciára meghívták az Egyesült Államokból Gregory Zhatkovychot és Julij Gardosh,²⁵ hogy szólaljanak fel a ruszin terület Csehszlovákiához csatolása mellett. Zhatkovych és Gardosh március 4-én elhagyták Párizst, de nem az Egyesült Államokba tértek vissza, hanem Prágába mentek. Prágában tárgyaltak Masarykkal, akinek 1919. március 10-én átadták 14 pontba foglalt autonómia-javaslatukat. Ebben követelték egy „cseh–szlovák–orosz” föderáció létrehozását, amelyben Kárpátalja önálló egységet alkotna.²⁶ Zhatkovych és Gardosh Prágából Pozsonyba utaztak. Masaryk ajánlólevelet is adott nekik, amely Vavro Šrobárnak, a Szlovákiát igazgató teljhatalmú miniszternek szólt, akit arra kért, hogy adjon segítséget és támogatást a két küldöttneg ungvári útjuk során.²⁷ Pozsonyban valóban tárgyaltak Šrobárral, és előterjesztették neki követeléseiket Ruszinszko területének Kelet-Szlovákia egy részével történő kibővítéséről. Ezek az igények természetesen nem nyerték el a szlovák politikusok tetszését. Zhatkovych és Gardosh innen Eperjesre utaztak, ahol sikerült meggyőzniük a Kárpátorosz Nemzeti Tanácsot annak hasznosságáról, hogy az összes nemzeti tanács egyesüljön egyetlen szervezetben. Március 15-én érkeztek Ungvárra, ahol hasonló tárgyalást kezdeményeztek a Magyarországi Rutének Néptanácsával. Zhatkovych Šrobárnak és az összes nemzeti tanácsnak is előterjesztette tizenégy pontját, és tájékoztatta őket a párizsi tárgyalások eredményeiről.²⁸

Karel Kramář miniszterelnök és Edvard Beneš csak Zhatkovych és Gardosh Párizsból való elutazása után, március 11–12-én terjesztett a békekonferencia elé néhány memoran-

²³ Pop: *Dějiny Podkarpatské Rusi*, 291.

²⁴ Pop: *Dějiny Podkarpatské Rusi*, 280.

²⁵ Nevük azért szerepel ilyen formában, mivel amerikai állampolgárok voltak. (A ford.)

²⁶ Krempa: *Připojení Zakarpatské Ukrajiny*, 719.

²⁷ Archiv Ústavu T. G. Masaryka (a továbbiakban: AÚTGM), f. TGM-R, Podkarpatská Rus, k. 400., fasz. 2. (1919). Masaryk Šrobárnak írott 1919. március 10-i levelének másolata.

²⁸ Švorc, Peter: *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období (1919–1939)*. Prešov 2003. 139.

dumot, amelyek közül a 6. számú memorandum követelte Kárpátalja Csehszlovákiához csatolását.²⁹ Maga Beneš mutatott rá 1934-ben, hogy milyen érveket sorolt a konferencián Kárpátalja csatlakozása mellett: maguknak a ruszinoknak a kérése; a ruszin terület Magyarországnál maradásának lehetetlensége, melynek oka a folytatódó magyarosítás; az Ukrajnához való csatlakozás lehetetlensége Lengyelország és más államok tiltakozása miatt; illetve annak szüksége, hogy Csehszlovákia közös határral rendelkezzen Romániával.³⁰ A memorandum még egy további érvet is kifejtett, amelynek az adott helyzetben kétségkívül döntő súlya volt: a terület Csehszlovákiához csatolásával meg lehet akadályozni, hogy Oroszország Galícia megszerzése esetén a Kárpátok déli oldalára jusson. Tekintettel arra, hogy néhány nappal később kommunista fordulatra került sor Magyarországon, és tavasz végén a szovjet Vörös Hadsereg megkezdte benyomulását Ukrajnába, Kárpátalja Csehszlovákiához csatolása a bolsevizmus elleni erős gát felállítását is jelentette. A memorandum egyébként elismerte, hogy a kérdéses terület soha nem tartozott a cseh–szlovák térséghez.³¹

Eközben a magyar kormány további lépéseket tett a ruszin terület Magyarországon tartása érdekében. A magyar kormány 1919. február 5-i, 928. számú határozata alapján megalkult Ruzska Krajna kormánya Szabó Oreszt elnöklete alatt, aki egyidejűleg a budapesti központi kormány ruszin ügyekért felelős tagja is lett. Emellett kinevezték Ruzska Krajna első kormányzóját, Stefán Avgusztint és tanácsadó szerveként Ruzska Krajna ideiglenes tanácsát; a 42 tag Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyei volt. A kormányzó székhelye Munkács lett, amely még mindig magyar ellenőrzés alatt állt. Március 4-én ezen a területen választásokat tartottak Ruzska Krajna törvényhozó szervébe, a *sojzmba*. A részvétel azonban elég alacsony volt, a lakosság többsége valószínűleg a választás kiírásáról sem tudott, mások pedig bojkottálták azt.³² A tartományi gyűlés, amelynek 36 tagja volt, március 11-én ült össze. Az ülésen részt vett Szabó Oreszt is, aki betérjesztette a kormány programját, és támogatást várt a ruszinok Magyarországon belül maradásának programjához. Hrabár Konstantin képviselő (Kárpátalja későbbi kormányzója a harmincas években) azonban azt követelte, hogy a magyar kormány először is állapítsa meg Ruzska Krajna határait. Mivel ez nem történt meg, az ülést elnapolták, azzal, hogy a választ nyolc napon belül adják majd meg.³³ Eközben azonban a Károlyi-kormány megbukott, és a tartománygyűlés többé nem ült össze.

Március 20-án a helyzet nagyon bonyolulttá vált. A szövetséges hatalmak újabb ultimátumot adtak a Károlyi-kormánynak, amelynek alapján a magyar hadseregnek további területekről kellett kivonulnia. A Károlyi-kormány ebben az időben egyszerre került nyomás alá jobbról, a korábbi monarchisták által, akik a területi veszteségek miatt támadták, illetve balról, a radikális szocialisták (valójában kommunisták) részéről, akik szocialista forradalmat követeltek. Károlyi nem akarta elfogadni az ultimátumot, de nem tudta azt nyilvánosan elutasítani sem, mert az az antant katonai beavatkozását okozta volna. Ezért beadta lemondását, és önként átadta a hatalmat a szociáldemokraták és a kommunisták koalíció-

²⁹ Pop: *Dějiny Podkarpatské Rusi*, 293.

³⁰ Beneš, Edvard: *Řeč o problému podkarpatoruském a jeho vztahu k ČSR*. Užhorod, 1934. 19–20.

³¹ Hrancsak, Ivan – Balahuri, Eduard – Hricak, Ivan – Ilko, Vaszil – Pop, Ivan: *Nariszi Isztorii Zakarpattja, II. köt. (1918–1945)*. Uzshorod, 1995. 102.

³² Švorc: *Zakletá zem*, 38.

³³ Raušer: *Připojení Podkarpatské Rusi*, 64.; vö. Pop: *Dějiny Podkarpatské Rusi*, 292–293.

jának. E két párt ekkor egyesült is. 1919. március 21-én Budapesten kikiáltották a Tanácsköztársaságot.³⁴

A kommunista rendszer megalapításának részben Kárpátalja területére is hatása volt. A kommunisták átvették a hatalmat Bereg és Ugocsa megyében és Máramaros egy részében. E területen úgynevezett megyei direktóriumok alakultak (Beregszászon, Nagyszőlősen és Huszton, illetve Csapon is, Ung megye azon részére, amely nem állt csehszlovák igazgatás alatt, vagyis az Ungtól délre; Munkácson pedig városi direktórium jött létre). Ruzska Krajna korábbi kormányzóját, Stefán Avgusztint, aki elfogadta a kommunista kormányt, kinevezték a ruszin terület népbiztosává. Teljes jogú megbízottjává Munkácson Kaminszki József, az ungvári Magyarországi Rutének Néptanácsának tagja vált. A ruszint második hivatalos nyelvnek ismerték el a magyar mellett.³⁵ Mindez megfelelt a Tanácsköztársaság sietősen papírra vetett alkotmányának is, amely szerint minden népnek joga van saját nyelvét használni és kultúráját fejleszteni.³⁶

A kommunista hatalom Kárpátalja középső részén nagyon ingatag volt. Csak nagyon kis számú munkásra tudott támaszkodni a nagyobb városokban, illetve a nincstelen vidéki lakosságra. A városi munkásrétegeket sikerült megnyerni az üzemek államosításával, amely a kormány március 26-i rendelete alapján minden, húsz főnél több alkalmazottat foglalkoztató ipari és közlekedési és minden, tíz főnél nagyobb kereskedelmi vállalkozásra vonatkozott. Az államosított vállalatokat üzemi munkástanácsok és az illetékes direktóriumok ellenőrzésre alá vonták.³⁷ A parasztok, vagyis a lakosság többsége körében a tanács hatalom támogatása sokkal gyengébb volt. A vidéki lakosság nyilvánvalóan azt várta, hogy az új rezsimtől földet és legelőket kap majd. Sok helyütt illegális földosztásra, erdőirtásra és engedély nélküli erdei legeltetésre került sor. A földreform végrehajtásának módja mindenesetre nem elégítette ki a paraszti lakosságot. Egy 1919. április 3-án kiadott rendelettel ugyanis az összes földet állami tulajdonná minősítették, egyidejűleg átvették a száz katasztrális holdnál nagyobb mezőgazdasági üzemek épületeit és összes készletét. Az elkobzott földért és terményért az eredeti tulajdonos semmilyen kártérítést nem kapott. A kisparasztok használatában hagyták addigi birtokaikat és legelőiket, és ott, ahol már sor került a földek vagy erdők kisajátítására, ezt az állapotot megerősítették. Az elkobzott földeket azonban nem lehetett felosztani, hanem egészben meg kellett hagyni szövetkezetek vagy állami gazdaságok művelésében.³⁸ Ehhez azonban a parasztságnak nem fűződött érdeke. A későbbi szovjet historiográfia a szövetkezetek létrehozására irányuló törekvéseket „taktikai hibának” minősítette. A nagyobb földbirtokosok és a városi iparosok joggal érezték magukat a rezsim által közvetlenül veszélyeztetve, hiszen tulajdonuk elvesztése fenyegette őket. A direktóriumoknak nem volt elegendő pénzügyi eszköze arra, hogy fenntartsák az államapparátus működését, arra pedig még kevésbé, hogy szociális intézkedéseket tegyenek a szegények érdekében. Mégis törekedtek erre, amit persze valakinek ki kellett fizetnie. Miroslav Rázek írta meg, hogy például a csapi direktórium saját olcsó konyhát hozott létre a munkásoknak

³⁴ Ekkor már nem Károlyi, hanem Berinkey Dénes volt a magyar miniszterelnök. Károlyi köztársasági elnökként működött, ám ennek révén az ország tényleges vezetője volt. Az említett ultimátum a Vix-jegyzék. Károlyi lemondásakor még nem tudta, hogy a szociáldemokraták paktumot kötöttek a kommunistákkal. (A ford.)

³⁵ Pop: *Dějiny Podkarpatské Rusi*, 294–295; Puskas: *Civilizacija ili varvarsztvo*, 59.

³⁶ Vehes, Mikola – Fedinec, Csilla et al.: *Zakarpattja 1919–2009 rokov. Isztorija, politika, kultura*. Uzshorod, 2010. 649.

³⁷ *Nariszi Isztorii Zakarpattja*, II. 81–82.

³⁸ *Nariszi Isztorii Zakarpattja*, II. 83.

és a vasutasoknak, és egyéb szociális intézkedéseket is hoztak az érdeükben. A szükséges anyagi fedezetet a gazdagoktól megszerzett „kényszerkölesönökkel” biztosították.³⁹ Érthetőbben fogalmazva: a tehetősebb polgárookra hozzájárulást róttak ki, azaz valójában ezt a pénzt „legálisan” ellopták tőlük. Ilyen körülmények között teljesen érthető, hogy a tanácskormány nem örvendett nagy népszerűségnek azok között, akiknek akár csak szerény vagyona volt. Ezen kívül a kormány további pénznyomtatással biztosította a fedezetet. A Tanácsköztársaság által kiadott bankjegyeket „fehér pénznek” nevezték, mert anyagi okokból csak az egyik felére nyomtattak mintát, a hátoldaluk pedig üres, azaz fehér maradt. A pénzeket fedezet nélkül nyomtatták, így természetesen inflációt gerjesztettek. Habár törvényes fizetőeszköz volt, a kereskedők és a parasztok nem fogadták el. Emiatt a feketepiac gyorsan fejlődött. Az internacionálisizmus jelszavai ellenére hamarosan ellentétek alakultak ki a magyar központi kormány és a helyi ruszin nemzeti tanácsok között, hiszen az előbbi gyakran tisztán nemzeti álláspontot követett, az utóbbiak viszont autonómiára törekedtek. Ruzska Krajna már addig is létező tartománygyűlése mellett április 6–7-én helyi és megyei tanácsválasztásokat tartottak (ezek valójában az oroszországi szovjetekhez hasonló szervek voltak). A ruszin autonomisták úgy képzelték el, hogy Ruzska Krajna területén saját tanács létesül majd, ennek alapító ülését április 17-én Munkácson tartották. Másnap elfogadták Ruzska Krajna alkotmányát, a területet a Tanácsköztársaság autonóm részévé nyilvánítva. Az alkotmány azonban sohasem lépett hatályba: még ezen a napon a munkácsi direktórium radikális magyar forradalmi gárdistákkal feloszlatta e tanácsot, hiszen hallani sem akartak semmiféle autonómiáról. Stefán Avgusztin Budapesten a forradalmi kormányzótanács ülésén tiltakozott ez ellen, de két volt szociáldemokratát leszámítva nem kapott semmiféle támogatást.⁴⁰ A Kaminszki József által vezetett ruszin autonomisták április 21-én⁴¹ Munkácson antikommunista fordulatot kíséreltek meg végrehajtani, de ezt azonnal felszámolta a magyar vörös hadsereg.⁴² Hasonló puccskíséreltre és annak katonai felszámolására került sor Beregszászon is. Körülbelül 130 főt vettek őrizetbe és vittek Budapestre. Kaminszki csak azért úszta meg, mert a csehszlovák hadsereg oltalma alá menekült.⁴³ Április 24-én a magyar forradalmi kormányzótanács külön dekrétumot adott ki, amelynek értelmében bármely cselekményt, amely megkérdőjelezi vagy korlátozza a direktórium tevékenységét, a tanács hatalom elleni támadásnak tekintenek és halállal büntetnek.⁴⁴ Ezzel gyakorlatilag véget is ért Ruzska Krajna autonómiája.

A magyar kommunista rezsim aktiválta az antanthatalmakat, amelyek joggal aggódtak amiatt, hogy a bolsevizmus tovább terjed Magyarországról Közép-Európa többi részére. Beneš már március 25-én azzal a kéréssel fordult a békekonferenciához, hogy Csehszlovákiának engedjék meg Kárpátalja ideiglenes megszállását saját csapatai által. A szövetségesek Legfelsőbb Tanácsa kedvezően viszonyult a követeléshez, egyidejűleg előre egyetértett azzal, hogy a területnek legalább egy része kerüljön Csehszlovákiához. Az egész áprilisa kiterjedő előkészületek után 1919. április 26-án Václav Klofáč nemzetvédelmi miniszter kiad-

³⁹ Rázek: *Okupace Zakarpatské Ukrajiny*, 77–78.

⁴⁰ *Nariski Isztorii Zakarpattja*, II. 81.

⁴¹ Pop ezt a dátumot említi. Más forrás 1919. április 22-ről ír, lásd: *Nariski Isztorii Zakarpattja*, II. 81.

⁴² Šnicer, Igor: *Mesto Mukačevo a jeho obyvatelia v rokoch 1919–1929*. In: Švorc, Peter – Heppner, Harald (eds.): *Veľká doba v malom priestore. Zlomové zmeny v mestách stredoeurópskeho priestoru a ich dôsledky (1918–1929)*. Prešov, 2012. 165.

⁴³ Pop: *Dějiny Podkarpatské Rusi*, 295.

⁴⁴ *Nariski Isztorii Zakarpattja*, II. 81.

ta a parancsot, hogy a csehszlovák hadsereg lépje át a demarkációs vonalat, és kezdje meg előrenyomulását egyrészt délre, a Tisza felé azzal a céllal, hogy megszerezze a fontos csapi vasúti csomópontot, másrészt pedig keletre, Munkács felé. Másnap a támadás meg is indult. Április 29-én megszállták Csapot, és a csehszlovák csapatok benyomultak a Latorca völgyébe. Keletebbre nem sikerült előretörni, mert már április 16-án megindult a magyar vörös hadsereg elleni román támadás, így Kárpátalja keleti részét ők kezdték el megszállni.⁴⁵ Április 24-én a románok elfoglalták Nagyszőlőst, 27-én Beregszászt, 28-án pedig átmenetileg Munkácsot is, ahová két nappal később, április 30-án bevonult a csehszlovák hadsereg is.⁴⁶

A csehszlovák és a román hadsereg között viták alakultak ki egyes városok elfoglalása kapcsán. A prágai francia követség 1919. május 9-én levelet küldött Masaryk elnöknek, amelyben közölte vele, hogy a francia legfőbb vezetés, amelynek alárendeltségébe tartoztak a csehszlovák és a román egységek is, kénytelen kijelölni egy ideiglenes csehszlovák–román demarkációs vonalat a Tisza mentén.⁴⁷ A vonal Csaptól a Tisza mentén húzódott, majd tovább a Csap–Máramarossziget–Kőrösmező–Tatár hágó vasútvonal mentén, vagyis nagyjából a későbbi csehszlovák–magyar és csehszlovák–román határ mentén. A román hadsereg azonban ezt a vonalat nem fogadta el, és folytatta előretörését a Tiszától észak felé, vagyis a csehszlovák hadsereg működési területére.

Eközben a magyar hadsereg ellentámadásba lendült. Május 21-én nagyjából elérte az eredeti (április 27-e előtti) demarkációs vonalat, és május 30-án nagy offenzívát indított mind a szlovák, mind a kárpátaljai szakaszon. A magyar hadsereg mélyen benyomult a szlovák területre. Június 6-án megszállta Kassát, majd még északabbra, Eperjesen át a lengyel határ felé haladt tovább.⁴⁸ Ezzel elvágta az ungvári és az Ung völgyi csehszlovák egységeket. Beneš közbenjárására a szövetséges hatalmak Párizsban 1919. június 13-án megállapították az ideiglenes csehszlovák–magyar határt, és ultimátumot küldtek a magyar kormánynak, követelve a csapatok visszavonását e vonal mögé. Július 7-én a csehszlovák hadsereg ellenőrzése alá vonta az összes szlovák területet,⁴⁹ és ismét támadást indított Kárpátalja felé. Július 22-én újra elfoglalta Csapot, Munkácsot és a Latorca völgyét Volócig. Augusztus elején Beregszászt is megszállták. Az ettől keletre eső terület azonban továbbra is román fennhatóság alatt állt. 1919. augusztus 15-én a csehszlovák és a román zóna között stabilizálódott a Csap–Tisza vonal Váriig és onnan tovább a Borzsa folyása mentén a Kárpátok gerincéig.⁵⁰

Kárpátalja Csehszlovákiához csatolása

Az, hogy a csehszlovák hadsereg megszállta Kárpátalja nyugati részét, nyilvánvalóan segítette a térségnek az országhoz csatolását. A prágai kormánynak azonban továbbra is szüksége volt a helyi politikai aktorok egyetértésére, amit a békekonzferencián is fel lehet mutatni. A magyar kormány még ekkor sem adta fel a reményt, hogy legalább Kárpátalja egy részét megtarthatja. Budapesten önálló Magyar–Rutén Párt jött létre Kutkafalvi Miklós volt

⁴⁵ Rázek: *Okupace Zakarpatské Ukrajiny*, 62., 64–65.

⁴⁶ Šnicer: *Mesto Mukačevo*, 165.

⁴⁷ AÚTGM, f. TGM-R, Podkarpatská Rus, k. 400, fasc. 2. (1919).

⁴⁸ Eperjesen június 16-án kikiáltották a Szlovák Tanácsköztársaságot.

⁴⁹ Rychlík, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko–slovenské vztahy 1914–1945*. Bratislava, 1997. 70–72.

⁵⁰ Pop: *Dějiny Podkarpatské Rusi*, 300.

beregi alispán vezetésével, aki az újra létrehozott ruszin minisztérium élén is állt. A Magyar–Rutén Párt felhívást adott ki egyrészt a ruszinokhoz, amelyben a „cseh türannisz” alóli gyors felszabadítást és Magyarországhoz való visszatérést ígért,⁵¹ másrészt az antant államai számára.⁵² Ebben természetesen azt erősítette meg, hogy Kárpátalja lakossága Magyarországon belül kíván maradni. A Magyar–Rutén Párt a ruszinokkal közölte, hogy a csehek át akarják őket téríteni a görögkatolikus hitről és megfosztani a ruszin nyelvtől. Gazdasági érveket is említettek. A ruszin lakossághoz intézett kiáltvány például így fogalmazott: „Az, aki azt tanácsolja a ruszinoknak, hogy szakadjanak el Magyarországtól, halálos ítéletet fogalmaz meg számukra, holott tudja, hogy a ruszinok nem élhetnek meg a magyar kenyér nélkül.”⁵³ Az az aggodalom is megfogalmazódott, hogy legalább a terület egy részét Románia is követelni fogja.

Az Ukrajnával való egyesülés, amit a huszti nemzeti tanács követelt, időközben lehetlenné vált az Ukrajnában bekövetkezett fejlemények miatt. Az Ukrán Népköztársaság, amelyet a Simon Petljura által irányított Direktórium kormányzott, az orosz Vörös Hadsereg erős katonai nyomása alá került. Emellett Gyenyikin tábornok fehér hadserege is fenyegette, amely nem ismerte el az ukrán függetlenséget, és arra törekedett, hogy a területet a megújított, egységes „fehér” Oroszországhoz csatolja. Petljura a bolsevikok és Gyenyikin ellen kénytelen volt segítségért fordulni a lengyelekhez. Lengyelország hajlandó volt segítséget nyújtani, de csak abban az esetben, ha a Direktórium kifejezetten lemond galíciai igényeiről. Petljura kénytelen volt ebbe beleegyezni. 1919. április 25-én a Józef Pilsudski által vezetett lengyel hadsereg valóban támadást indított, és május 6-án elfoglalta Kijevet. Ezzel megpecsételődött a Nyugat-Ukrán Népköztársaság sorsa, amelyet egyre jobban szorongatott a lengyel hadsereg.⁵⁴ Ilyen körülmények között még a huszti nemzeti bizottság tagjai között is kezdett eluralkodni az a meggyőződés, hogy a Csehszlovákiával való egyesülés lenne a legjobb megoldás, legalábbis ideiglenesen.

1919. május 8-án az ungvári megyeházán került sor a huszti nemzeti tanács, az eperjesi Kárpátorosz Nemzeti Tanács és az amerikai ruszinok képviselőinek értekezletére. A tárgyaláson körülbelül kétszáz fő vett részt, köztük Volosin Avgusztin és Szabó Simon, akik szakítottak addigi magyarbarát álláspontjukkal, és 1919. április 25-én az Orosz Nemzeti Tanács (eredeti nevén a Magyarországi Rutének Néptanácsa) nevében memorandumot küldtek Masaryknak, kimondva a Csehszlovákiához való csatlakozást, egyidejűleg a kelet-szlovákiai ruszin községek Kárpátaljához csatolását is.⁵⁵ A nemzeti tanácsok képviselőinek gyűlése megegyezett egy új központi szerv létrehozásában Központi Ruszka Nemzeti Tanács (KRNT) néven. Elnökévé Anton Besztkidet, az oroszbarát irányzat képviselőjét választották, az alelnökök viszont az ukranofil irányzatú Volosin, Miron Sztripszkij és Mihail Brascsajko lettek.

⁵¹ Darzsavnij arhiv Zakarpatszkoj oblasztyi (a továbbiakban: DAZO), Berehovo/Beregszász fióklevéltár, f. 29, op. 3, delo 23, 3–10. lap.

⁵² AÚTGM, f. TGM-R, Podkarpatská Rus, k. 400, fasc. 3, Memorandum des Ruthenes de Hongrie.

⁵³ DAZO, f. 29, op. 3, delo 23, 3–10. lap. Idézet az eredeti magyar irathoz csatolt cseh fordítás alapján.

⁵⁴ 1919. május 24-én a Direktórium kifejezetten lemondott galíciai igényéről, mivel a szövetséges hatalmak beegyezésüket adták Lengyelországnak e területe elfoglalására egészen a Zbrucis folyóig, vagyis a korábbi osztrák–orosz határig. Az 1919. szeptember 1-jei lengyel–ukrán megegyezés megerősítette ezt a határt. Ezen a napon a Nyugat-Ukrán Népköztársaság csapatainak maradéka letette a fegyvert. A Direktórium kormánya 1920-ig kitarzott, amikor ismét a bolsevikok váltották fel. Serczyk, Władysław Andrzej: *Historia Ukrainy*. Wrocław – Warszawa – Kraków, 2001. 281–282, 287.

⁵⁵ Archiv Kanceláře prezidenta republiky (a továbbiakban: AKPR), inv. č. 205/A, D 906/19.

A bizottságba bekerült Julij Brascsajko, Gagatko, Vizlocki és Kaminszki. Gregory Zhatkovychot tiszteletbeli elnökké választották. A KRNT határozatot fogadott el, amelyben „az egész nemzet nevében támogatja az Amerikai Ruszinok Néptanácsa határozatát a csehszlovák nemzettel való egyesülésről a teljes nemzeti autonómia alapján”.⁵⁶ Két héttel később (május 9–15.) a KRNT megtárgyalta a Csehszlovákiához való csatlakozás feltételeit, melynek alapjául Zhatkovych Masaryknak átadott követeléseit fogadták el.

Május 16-án a KRNT véglegesen döntött a Csehszlovákiához csatlakozásról, azzal a kikötéssel, hogy a ruszinok viszonylag széles önkormányzatban részesülnek. A javaslat Zhatkovych 14 pontjából indult ki: Az új államot Cseh-szlovák-orosz Köztársaságnak kellene nevezni, föderáció formájában jönne létre, és az orosz (ruszin) államot a köztársasági elnök által kinevezett külön miniszter igazgatná. A törvényhozó hatalom a ruszin tartománygyűlés lenne.⁵⁷ A föderáción belül az orosz államhoz tartozna Szlovákia keleti része is – konkrétan Sáros, Zemplén és Szepes.⁵⁸

Az ungvári tárgyalások eredménye fő vonalaiban már hamarabb, legkésőbb május 15-én ismert volt. Ezen a napon Beneš a békekonferencián az új államok bizottsága (illetve annak csehszlovák albizottsága) elé tárta a csehszlovák kormány javaslatát Kárpátalja autonómiájáról, ami lényegében egybecsengett a KRNT későbbi határozatával.⁵⁹ A bizottság a javaslatot bizonyos javítások után elfogadta, és május 16-án beillesztette a Csehszlovákia számára készülő kisebbségi szerződés paragrafusai közé. Május 23-án a Külügyminiszterek Tanácsa azzal a megjegyzéssel hagyta jóvá, hogy a terület állami és közhivatalnokait a helyi (ruszin) lakosság soraiból kell kiválasztani.⁶⁰

A KRNT május 23-án népes küldöttséget menesztett Prágába Beszkid, Volosin és Zhatkovych vezetésével, hogy tárgyaljon a csatlakozás feltételeiről és az autonómia kiterjedéséről. A küldöttség tárgyalt Antonín Švehla belügyminiszterrel, és fogadta őket Masaryk is. Az államfő azonban kitérően nyilatkozott az autonómiáról, és nem ismerte el a delegációt a ruszin lakosság egyedüli jogos képviselőjeként.⁶¹ A Masarykkal és Švehlával zajló következő, július 22-i tárgyaláson, amely a Kárpátalja és Szlovákia közötti határ megállapításáról és az államigazgatás szervezetéről szólt, Zhatkovychnak továbbra sem sikerült az elnöktől semmilyen biztosítékot kapnia arra, hogy széles körű autonómiára vonatkozó terve megvalósul. Masaryk és Beneš elsősorban azt a követelését utasította el, hogy tolják nyugatra a kárpátaljai–szlovák határt, és csatolják Sáros megye egy részét Kárpátaljához. Világos volt számukra, hogy ezt soha egyetlen szlovák politikus sem fogadta volna el. A Zhatkovychcsal való konfliktus elkerülése érdekében Masaryk megkérte Beneš, intézze el, hogy a határt közvetlenül a békekonferencia állapítsa meg, de kifejezetten hangsúlyozva annak ideiglenes jellegét.⁶² Kárpátalja Csehszlovákiához csatolása a Csehszlovákia és a szövetséges hatalmak között 1919. szeptember 10-én aláírt és nemzetközileg megerősített szerződéssel követke-

⁵⁶ *Nariszi Isztorii Zakarpattja*, II. 103.

⁵⁷ Švorc: *Zakletá zem*, 54–55.

⁵⁸ *Nariszi Isztorii Zakarpattja*, II. 104.

⁵⁹ Pop: *Dějiny Podkarpatské Rusi*, 297.

⁶⁰ Žadanský, Juraj: *Hospodársky a sociálny vývoj Podkarpatskej Rusi*. Disszertáció, kézirat. Comenius Egyetem, Bratislava (Pozsony) 1993. 26–27.

⁶¹ Kroupa, Vlastislav: *Hospodárské a sociální poměry na Zakarpatské Ukrajině v období kapitalistického Československa*. Nové obzory, vol. 9. (1967) 72–74.

⁶² Žadanský: *Hospodársky a sociálny vývoj*, 27.

zett be (az úgynevezett csehszlovák kisebbségvédelmi szerződéssel).⁶³ A 10. cikk szerint Csehszlovákia kötelezte magát, hogy a kárpátaljai ruszinok szövetséges hatalmak által megállapított határok közötti területét az állam egységével összeegyeztethető lehető leghatározottabb önkormányzattal fogja ellátni. A 11. cikk szerint a ruszin terület élére a köztársasági elnök által kinevezett kormányzó kerül, aki a ruszin tartománygyűlésnek felelős. A saját tartománygyűlés dönthet nyelvi, oktatási, vallási és helyi közigazgatási ügyekben, illetve minden más területen, amit a csehszlovák állam törvényei a hatáskörébe utalnak. A 12. cikkben Csehszlovákia beleegyezését adta abba, hogy a rutén terület tisztviselőit „a lehetőséghez képest” a helyi lakosságból fogják kiválasztani. Végül a 13. cikkel Csehszlovákia kötelezte magát, hogy megfelelő képviselőt biztosít a ruszinoknak a Csehszlovák Köztársaság törvényhozásában, amelybe a csehszlovák állam alkotmányának megfelelően kell a képviselőket megválasztani. A csehszlovák parlamentben szavazati joggal kellett rendelkezniük, kivéve az olyan törvényhozási kérdéseket, melyeket a ruszin tartománygyűlés elé utaltak. A szerződés néhány ponton bizonytalanságokat tartalmazott, és mint látható, voltak bizonyos hiányosságai. A ruszin politika számára elsősorban az okozott csalódást, hogy a szerződés nem határozta meg közvetlenül az autonóm terület határát, ami részükről ismételtelen tiltakozást váltott ki.⁶⁴ Ezen érzékeny kérdés kivétele a szerződésből azonban elkerülhetetlen volt, mivel a szomszédos államokkal fennálló határokkal kapcsolatban még nemzetközi szerződések megkötésére kellett várni, a szlovák–ruszin határ ügyében pedig – tekintettel a ruszin igényekre Sáros megye egy részén – a határ meghúzása mindenképp elégedetlenséget váltott volna ki vagy a szlovák, vagy a ruszin fél részéről. Mivel a hivatalnokoknak a helyi lakosságból való kiválasztása csak „a lehetőséghez képest” megszorítással került bele a szerződésbe, a csehszlovák fél a következő húsz évben azzal érvelhetett, hogy egyrészt nincs elegendő képzett ember a ruszinok soraiban, másrészt pedig, hogy a helyi lakosság nem megbízható, ha magyarokról van szó. A szerződés emellett nem írt elő semmilyen határidőt, amelyen belül Csehszlovákia köteles volt ezeket a feltételeket teljesíteni.

Kárpátalja határát Magyarországgal a békekonferencia alapjaiban már 1919. július 12-én kijelölte,⁶⁵ de véglegesen és kötelezően csak a trianoni békeszerződés állapította meg 1920. június 4-én. Ennek 48. cikke megerősítette, hogy a magyar kormány elismeri a csehszlovák állam függetlenségét, beleértve a kárpátaljai ruszinok területét is.⁶⁶ A román határ a békekonferencia döntése szerint a Felső-Tisza folyása lett, így Romániához került Máramarossziget, amelyről Csehszlovákia önként lemondott. A KRNT azonban ezzel nem értett egyet, és 1920. január 18-án olyan határozatot fogadott el, amely követelte, hogy a csehszlovák hadsereg foglalja el egész Máramaros megyét.⁶⁷ A csehszlovák kormány előzékenysége ellenére a román hadsereg csak lassan és vonakodva vonult ki Kárpátaljáról, mivel elsősorban arra törekedett, hogy nagyobb számú román lakosság révén megtartsa a terüle-

⁶³ Ennek francia szövegét és cseh fordítását kihirdette: 508/1921. törvény. Sbíрка zákonů a nařízení, vol. 1921. no. 134. 2301–2315. (Magyar fordításban [mellékletek nélkül]: Halmosy Dénes [szerk.]: *Nemzetközi szerződések 1918–1945*. Budapest, 1983. 89–93. – a ford.)

⁶⁴ Švorc: *Krajinská hranica*, 160–161.

⁶⁵ Švorc: *Zakletá zem*, 88.

⁶⁶ A magyar békeszerződés francia eredeti szövegét és cseh fordítását lásd: 102/1922. törvény. Sbíрка zákonů a nařízení, vol. 1922. no. 29. 311–525. (Magyarul kihirdette az 1921. évi XXXIII. törvény-cikk – a ford.)

⁶⁷ AKPR, inv. č. 205/E, č. D 825/20, Gagatko távirata T. G. Masaryknak.

tet.⁶⁸ A román hadsereg terrorizálta és kifosztotta a helyi lakosságot, főleg a zsidókat.⁶⁹ A csehszlovák kormánynak azonban nem állt érdekében a konfliktus Romániával, amelyet kezdettől fogva természetes szövetségesnek tekintett Magyarországgal szemben, így ezen túlkapasokat hallgatással figyelmen kívül hagyta. Csak arra törekedett, hogy minden áron és a leggyorsabban elérje a román csapatok kivonását. A csehszlovák–román megegyezés alapján a román csapatok fokozatos kivonása így zajlott le: 1920. június végén csehszlovák igazgatás alá került Nagybocksó, Taracköz és Kőrösmező, július 21–23. között pedig az utolsó kisebb körzetek is.⁷⁰ A Csehszlovákia és Románia közötti határt a sèvres-i béke erősítette meg 1920. augusztus 10-én.⁷¹ 1921 júliusában a két ország között még egy kisebb területcserére került sor.⁷² Csehszlovák területen maradt Tiszalonka és Tiszakarácsonyfalva község területének egy része.⁷³ A lengyel határ ugyanaz maradt, mint a Magyarország és Galícia közötti háború előtti határ.

A határ Szlovákiával kezdettől fogva vita tárgya volt. Volosin már 1919. április 27-én kérte Masarykot, hogy csatolják Kárpátaljához a lemkek által lakott területet, vagyis ne csak Kelet-Szlovákia egy részét, hanem Galícia egyes körzeteit is. Masaryk elutasította, hogy ebbe az ügybe beavatkozzon.⁷⁴ 1919 szeptemberében Prágában külön megbeszélést folytattak szlovák és ruszin küldöttek, de ez nem vezetett eredményre. Az érintett határt a békekonferenciára hivatkozva ideiglenesen Kárpátalja általános statútuma határozta meg 1919. november 18-án úgy, hogy a Csap–Ungvár vasútvonal Ungvár kivételével szlovák területen maradt. Északabbra a határ az Ung folyót követte a forrás felé, egészen a Kárpárok gerincéig.⁷⁵ Ennek következtében az Ungvár és Uzsok közötti vasút, ami túlnyomórészt az Ung jobb partján fut, részben szlovák területre került.⁷⁶ A határ vonala Beneš javaslatára támaszkodott, amit a békekonferencián 1919. augusztus 8-án terjesztett elő. Ő maga is kikötötte azonban, hogy a csehszlovák kormány szükség esetén, helyi szükségletek alapján módosíthatja e határt.⁷⁷

A ruszinok tiltakozásai ellenére a szlovák–kárpátaljai határ változatlan maradt egészen a második köztársaság (1938–1939) bukásáig, 1939 márciusáig. A prágai kormány nem

⁶⁸ Miroslav Rázek azt állítja, hogy „egész sor községben [a románok] testi fenyegetés terhe alatt szervezetek különféle szavazóakciókat, amivel bizonyítani akarták, hogy a nép román igazgatás alatt akar maradni”. Olyan jelentésekre hivatkozik, amelyek a Katonai Történelmi Levéltárban találhatóak. (Vojenský historický archiv [a továbbiakban: VHA], fond. vých. velit., k. 35-4/7, 4/10). E jelentések nem álltak rendelkezésemre. Lásd: Rázek: *Okupace Zakarpatské Ukrajiny*, 86.

⁶⁹ Šnicer: *Mesto Mukačevo*, 165.

⁷⁰ DAZO, f. 29, op. 3, delo 56.

⁷¹ Mindez a szövetséges hatalmak és Törökország közötti békeszerződés aláírása kapcsán történt. Ezt a szerződést azonban a török forradalom következtében soha nem ratifikálták, és nem is lépett hatályba.

⁷² Raušer: *Připojení Podkarpatské Rusi*, 69–70.

⁷³ Švorc: *Zakletá zem*, 88.

⁷⁴ AÚTGM, f. TGM-R, Podkarpatská Rus, k. 400, fasc. 2 (1919), Vološin távirata Masaryknak 1919. április 27-én. Vö. AKPR, inv. č. 205/A, č. D 906/19.

⁷⁵ Az általános statútum szövegét lásd: Úřední noviny Civilní správy Podkarpatské Rusi v Užhorodě, No. 1/1920 (1920. február 18.) A határ pontos kitézését, beleértve azon falvak felsorolását, amelyek Kárpátaljához tartoztak, lásd: Švorc: *Krajinská hranica*, 166.

⁷⁶ Archiv Národního technického muzea v Praze (a továbbiakban: ANTM), menetrendek gyűjteménye. A Csehszlovák Köztársaság hivatalos menetrendje a nyári időszakban, 1937. május 22. – október 2. Vasúti térképmelléklet.

⁷⁷ Žadanský: *Hospodársky a sociálny vývoj*, 28.; AÚTGM, f. TGM-R, Podkarpatská Rus, k. 400, fasc. 2. (1919) – a saint-germaini béke javaslata – emlékeztető.

akarta politikailag elidegeníteni a sokkal erősebb szlovák politikai elitet és főleg nem a közvéleményt, ezért nem állt érdekében a fennálló helyzet megváltoztatása. Már 1919 őszén meggyengült a KRNT befolyása és ezzel jelentősége is. Gregory Zhatkovych az autochton ruszin irányú képviselője volt, személy szerint nem volt sem orosz-, sem ukránbarát. A ruszofilek (Beszkid, Gagatko, Ilarion Curkanovics) kihasználták Zhatkovych amerikai utasításait, és október 9-én Ungváron tisztújítást tartottak a tanácsban, ahol keresztülvitték saját híveik megválasztását. Az ukranofilek (Volosin, Mihail Brascsajko, Sztripszkij) nem ismerték el ezt a választást, így a KRNT felbomlott. A két tábor ezután a sajtóban kölcsönösen egymást vádolta a nemzeti érdekek elárulásával.⁷⁸

Felmerül a kérdés, hogy Kárpátalja Csehszlovákiához csatolása milyen mértékben felelt meg ténylegesen a lakosság kívánásának. Teljesen érthető, hogy a magyar historiográfia minden ága és a magyar politikai irányzatok is tagadóan feleltek erre a kérdésre, bár az utóbbi időben már inkább azon nézet felé hajlanak, hogy a lakosság a számos felfordulás után már egészen közömbössé vált.⁷⁹ A szovjet történetírás 1945 után hangsúlyozta, hogy a terület Csehszlovákiához való csatolása „a nép akarata ellenére” történt meg. Ez logikus volt, mert másképp nem lehetett volna megindokolni Kárpátalja szovjet bekebelezését 1944-ben. Irina Melnyikova például így jellemezte a KRNT ungvári tárgyalását: „A nyers terror [értsd: a cseh katonai megszállás] eme viszonyai között zajlott le Kárpátontúli Ukrajna Csehszlovákiához való önkéntes csatlakozása. Május 8–16. között az ungvári gimnázium épületében, amit cseh légionáriusok őriztek, zajlott le az ungvári Magyarországi Rutének Néptanácsa, az eperjesi Kárpátorosz Nemzeti Tanács és a huszti nemzeti tanács néhány képviselőjének gyűlése, akiknek nem volt valódi felhatalmazása.”⁸⁰ Hasonló értékelést találunk az „Úton a sikerhez” című, 1973-as többszerzős műben is.⁸¹ Tekintettel Csehszlovákia Szovjetuniótól való teljes függőségére, nem meglepő, hogy ehhez hasonló állításokat találunk cseh szerzőknél is. A normalizáció időszakában Ivan Krempa így jellemezte Kárpátalja Csehszlovákiához csatolását: „Az amerikai népszavazás 1918 végén, az ungvári gyűlés 1919 májusában és a mesterségesen odaillesztett legenda a Kárpátontúli Ukrajna Csehszlovákiához csatolásáról nem tudják elfedni azt a tényt, hogy a térség sorsáról a nép nélkül és a nép akarata ellenére döntöttek. Az ország megszállása döntött a nyugati imperialisták aktív részvétele mellett. Az, ami ezt követte, már csak a tényleges állapot jogi megerősítése volt.”⁸² A jelenlegi ukrán (kárpátukrán) szakirodalom úgy értékeli – amint már említettem – a körzet Csehszlovákiához csatolását, mint a lakosság számára objektíve pozitív dolgot. Tekintettel arra, hogy a lakosság hangulata nem mutatkozik meg, rendszerint

⁷⁸ Žadanský: *Hospodársky a sociálny vývoj*, 28.

⁷⁹ A lakosság közömbös hozzáállását a csehszlovák rezsimhez irodalmi jelleggel ábrázolja Illés Béla magyar író, aki a huszas évek elején Kárpátalján élt, majd a Szovjetunióba emigrált. Onnan a háború után tért vissza Magyarországra. Az ő Kárpáti rapszódija megjelent csehül is. Lásd: Illés, Béla: *Karpatská rapsodie*. Praha, 1954. (A regény először Moszkvában jelent meg 1939-ben, magyarul csak 1946-ban adták ki – a ford.)

⁸⁰ Melnikova, Irina Nikolajevna: *Ako bola Zakarpatská Ukrajina včleněná v r. 1919 do Československa*. Sovětská věda, Historie, vol. 2. (1952) 637. (Orosz eredetije: Melnyikova, Irina Nyikolajevna: *Kak bila vključena Zakarpatszkaja Ukrajina v szosztav Csehoszlovakiji v 1919 g.?* Ucsenije zapiszki Insztituta szlavjanovegyenija, vol. III. Moszkva, 1951.) Az ülés valójában a megyeházán zajlott le, nem a gimnázium épületében.

⁸¹ Arszentyev, Mikola V. et al.: *Slahom do sesasztya. Nariszi Isztorii Zakarpattja*. Uzshorod, 1973. 94.

⁸² Krempa: *Připojení Zakarpatské Ukrajiny*, 724.

azzal a magyarázattal, hogy ezt nem lehet objektíven megállapítani.⁸³ A lakosság hozzáállásának elemzése csaknem száz év elteltével, amikor a tárgyalt események valamennyi résztvevője már halott, valóban rendkívül nehéz. A magyar lakosság, amely nemzetileg már rég-óra tudatos volt, kétségtelenül nem üdvözölte a terület Csehszlovákiához csatolását, még ha a vagyonosabbak gyakran látványosan ünnepelték is a csehszlovák hadsereg bevonulását, megkönnyebbülve, hogy legalább visszakapják a vagyonukat, amit a Tanácsköztársaság elkobzott. A magyar lakosság körében sokáig hatott az erős revizionista propaganda, ami arról biztosította a magyarokat, hogy hamarosan felülvizsgálják a békeszerződést, és a terület visszatér Magyarországhoz.⁸⁴ Senki sem várta, hogy a magyarok az új államhoz való csatlóságnak örülni fognak. A prágai kormányzati körök a magyaroktól csak bizonyos mértékű lojalitást kértek, cserébe azért, hogy alapvetően meghagyták a helyi magyar elit pozícióit a gazdaságban és a szabadfoglalkozások területén. Hasonlóan nem üdvözölte eredetileg az új rendszert a nagyszámú zsidó lakosság, amely szintén erősen kapcsolódott a korábbi magyar államhoz. A zsidó elitnek azonban viszonylag gyorsan kedvező viszonyokat találtak az új köztársaságban, mert látták benne az erőt, amely képes lesz megvédeni pozícióikat és főleg tulajdonukat. Marad mint probléma a ruszin lakosság álláspontja. A fennmaradt jelentések és más források a beregszászi állami levéltár állományában azt mutatják, hogy a nemzetileg és politikailag egészen öntudatlan, többnyire analfabéta falusi ruszin tömegek tényleg nem felszabadulásként élték át új helyzetüket, de nem is léptek fel ellene. Többnyire passzívan viselkedtek, és az új államigazgatásban gyakran csak az egyik „úrnak” egy másikkal való felváltását látták. A legszegényebbek még akár ellenségesek is voltak a csehszlovák katonákkal szemben, amikor a katonai vezetés helyreállította a rendet és a magántulajdon tiszteletét, amelyek 1918 és 1920 között a harci cselekmények és a kommunista eszmék terjedése idején nagyon meggyengültek.⁸⁵ A ruszin lakosság nemzeti és társadalmi fejlődésének akkori szintjén mást nem is lehetett várni: a „szabadság” fogalma számukra egybeolvadt azzal az elképzeléssel, hogy legeltethetik állataikat mások földjein (vagy inkább erdeiben), és nem kell adózniuk stb. Az alapvető politikai intézkedésekről egyébként végső soron szinte sehol sem a tömegek döntenek, még kevésbé az öntudatlan és írástudatlan tömegek; a hasonló döntések mindig elsősorban az adott társadalom elitjének döntései, amelyek csak végrehajtásuk során igénylik a tömegek kisebb-nagyobb támogatását. Ennek tudatában azonban tény marad, hogy a Csehszlovákiához való csatlakozás mellett az elit minden irányzata felszólalt 1919. május 16-án, még ha sok esetben ezt a megoldást csak ideiglenesnek szánták is, mivel az adott pillanatban (tekintettel a politikai helyzetre) ez volt a legelőnyösebb. Az ungvári Központi Ruszka Nemzeti Tanácsnak, még akkor is, ha a ruszin lakosság egészének véleményét nem is képviselte, határozottan nagyobb legitimitása volt, mint a nemzeti bizottságok munkácsi kongresszusának, amely 1944. november 26-án elfogadta azt a nyilatkozatot, amely a Kárpátontúlt a Szovjetunióhoz csatolta.⁸⁶ A KRNT legi-

⁸³ Vehes–Fedinec: *Zakarpattja 1919–2009 rokiv*, 45–50., 55.

⁸⁴ DAZO, f. 29, op. 3, delo 23.

⁸⁵ Ezt a tényt érintette Miroslav Rázek is, aki azonban a kornak megfelelő ideológiai felhanggal adta elő: „A legalsóbb paraszti tömegek elégedetlenségét elsősorban az váltotta ki, hogy a csehszlovák katonai vezetők teljesen a földbirtokosok és a kulákok oldalára álltak, meggátolták a parasztnak jószágainak legeltetését a földesúri legelőkön, a favágást az erdeikben, és egy pillanatra sem tették lehetővé a földek és az erdők szétosztásának a lehetőségét.” A szerző a VHA anyagából merített Prágában, ahol a katonai parancsnokok jelentéseit elhelyezték. Lásd: Rázek: *Okupace Zakarpatské Ukrajiny*, 83.

⁸⁶ A szovjet Ukrajnával való egyesülés követelésének spontaneitásáról szóló állítás a „Civilizáció vagy barbárság” című könyvében természetesen megfelelt a szovjet és a korabeli csehszlovák his-

timitását nem tagadják még a „Kárpátontúl rövid története” című, 1995-ben kiadott kötet szerzői sem.⁸⁷

Fordította: BENCsik PéTER

toriográfia kánonjának, amit nem is lehetett kétségbe vonni. A mai történetírás általában Ukrajnában is eltávolodott az ilyen állításoktól. Meglepő módon azonban teljes mértékben ezeket ismétli 2006-ban Moszkvában kiadott könyvében Andrej Puskas. Lásd: Puskas: *Civilizacija ili varvarsztvo*, 423–432.

⁸⁷ *Nariski Isztorii Zakarpattja*, II. 103.